החיוב למנוע צורך לעשות מלאכת פקו״נ בשבת

הרב משה מרדכי פרבשטין•

ראשי פרקים

א. האם יש להשתדל למנוע מצב של חילול שבת משום פיקוח נפש?
ב. סתירה בשיטת בעל המאור בענין כניסה למצב של פיקוח נפש
ג. תירוץ הקהלות יעקב: חילוק בין זמן החיוב לקודם זמנו
1. לשיטה זו – חילול שבת במצב של פיקוח נפש איננו מעשה עבירה
ד. קושיות על שיטה זו
ה. ביאור מחודש: המחלל שבת מפני פקו״נ מבטל מצות שביתה בשבת
ו. החיוב למנוע חילול שבת משום פקו״נ נדון בגדרי קיום מצות עשה

א. האם יש להשתדל למנוע מצב של חילול שבת מפני פיקוח נפש?

האחרונים דנו בשאלה – האם אדם חייב להשתדל למנוע שיחללו עליו שבת משום פיקוח נפש? כגון יולדת שיש אפשרות שתלד בשבת, האם עליה להשתדל להתקרב לבית החולים ביום שישי. כמו כן דנו – האם מותר לאדם להכניס עצמו למצב שבו יצטרכו לחלל עליו שבת משום פקו״נ? כגון כאשר עליו לעבור נתוח, האם מותר לעשותו סמוך לשבת, כשידוע שמשום כך יצטרכו לחלל עליו שבת[1].

ב. סתירה בשיטת בעל המאור בענין כניסה למצב של פיקוח נפש

המקור לאיסור להכניס עצמו לפקו״נ הוא מברייתא (שבת יט א):

> ת״ר אין מפליגין בספינה פחות מג׳ ימים קודם השבת. במה דברים אמורים לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה שפיר דמי.

וביאר הרז״ה בס׳ המאור (שם ז א מדפי הרי״ף):

> מקום סכנה הוא, וכל שלושה ימים קודם השבת קמי שבתא מקרי, ונראה כמתנה לדחות את השבת, מפני שאין דבר שעומד בפני פקו״נ, והוא הדין להפריש במדבריות וכל מקום סכנה שאדם עתיד לחלל בו את השבת.

וכן נפסק להלכה בשו״ע (או״ח רמח ד):

> היוצאים בשיירא במדבר והכל יודעים שהם צריכים לחלל שבת, כי מפני הסכנה לא יוכלו להתעכב במדבר בשבת לבדם, שלושה ימים קודם השבת אסורים לצאת, וביום ראשון שני שלישי מותר לצאת, ואם אח״כ יארע לו סכנה ויצטרך לחלל שבת מפני פקו״נ מותר, ואין כאן חלול. והעולה לא״י אם נזדמנה לו שיירא אפי׳ בע״ש יכול לפרוש, כיוון דדבר מצווה הוא.

מהלכה זו עולה, כפי שכבר ביאר בעל הקהלות יעקב (שבת סי׳ טו), דהאיסור להפליג ג׳ ימים קודם השבת ולגרום לחלול שבת לצורך פקו״נ, אינו אלא מדרבנן, דמדאורייתא אין חלוק בין תוך ג׳ ימים לקודם ג׳ ימים; וכן ההיתר לצורך מצוה הוא משום שהאיסור אינו אלא מדרבנן.

האחרונים הקשו, דבעה״מ סותר עצמו למש״כ להלן בפ׳ ר״א דמילה (שם נג א-ב מדפי הרי״ף). דאיתא התם, דאם נשפכו בשבת מים חמים שהוחמו לצורך רחיצת התינוק לאחר מילה, ואם ימולו אותו יצטרכו משום פקו״נ לחמם חמים אחרים, המילה נדחית ואין שבת נדחית. והרי אם ימולו התינוק יהיה אח״כ מותר לחמם מים מחמת פקו״נ, ואי״ז אלא מכניס עצמו למצב של פקו״נ, ולדעת בעה״מ הרי מותר לצורך מצוה להכניס עצמו לפקו״נ, שהרי מותר להפליג בע״ש כדי לעלות לא״י. ועוד שהרי נתבאר שלפי׳ בעה״מ מוכח בגמ׳ שכל האיסור להכניס עצמו למצב של פקו״נ אינו אלא מדרבנן, ואי״ז מסתבר שמשום איסור דרבנן זה יפקיעו מצוות מילה?

• **ראש ישיבת חברון, ירושלים.**

[1] לכאורה היה מקום לומר, שהשאלה תלויה אם פיקוח נפש בשבת הותרה או דחויה, דאם היא הותרה – אין חיוב למנוע מצב זה, כמו שמצינו דאין דין "אהדורי אטהורים", ואם רק דחויה – כשם שבדחויה יש דין "אהדורי אטהורים" כמו כן יש לדאוג שלא תדחה השבת (עי׳ יומא ו ב). אולם נראה שאין הדבר תלוי בהותרה או דחויה, וכפי שבארתי במק"א ואכ"מ.

ג. תירוץ הקהלות יעקב: חילוק בין זמן החיוב לקודם זמנו

יש שתרצו וחלקו בין מכניס עצמו לפקו״נ בזמן החיוב לבין מכניס עצמו קודם זמן החיוב, ובלשונו של בעל קהילות יעקב (שם):

> ע״כ נראה שעיקר החילוק הוא בין קודם השבת לביום השבת, דקודם השבת לא חל עליו עדיין חיוב שביתה ושמירה, וכשעושה מעשה שעי״ז יהא מוכרח למלאכה מחמת פקו״נ אין זה בגדר מחלל שבת רק גורם הדבר, אבל כשכבר חל השבת ונתחייב היום בשביתתו, אז כל מעשה שיעשה שמחמתו יהא מוכרח לחלל שבת, הוה כמתחיל עכשיו עניין חלולו, ועכשיו הוא אינו אנוס רק עושה את האונס, ומשו״ה זהו איסור גמור ואסור אפי׳ במקום מצוה[2].

לפי״ז יש לעיין – האם גדר איסור חכמים קודם השבת הוא מפני שמדרבנן אסור להכניס עצמו לפקו״נ אף קודם זמן החיוב, או שרבנן החשיבו תוך ג׳ ימים כזמן החיוב; ואכמ״ל.

1. לשיטה זו – חילול שבת במצב של פיקוח נפש איננו מעשה עבירה

לדרך זו של הקהלות יעקב, טעם האיסור להכניס עצמו לפקו״נ, אינו משום שצריך לדאוג שלא תיעשה מלאכה בשבת אף לצורך פקו״נ, כי אין העושה מלאכה לצורך פקו״נ נחשב לעושה מעשה עבירה כלל, ואין סיבה לחפש דרכים למנוע זאת; אלא האיסור הוא לעשות מעשה **מרצון** שמכניס אותו למצב של פקו״נ. עשיית מעשה זה קודם השבת נאסרה מדרבנן, ובשבת עצמה אסור מן התורה, כי ע״י שעושה ברצון נחשב כאילו מתחיל מרגע זה מרצונו חלול שבת.

דוגמא לדבר: המאיים על חבירו שאם לא יחלל שבת יהרגנו, וחבירו מחמת פיקוח נפש אכן חילל שבת; בוודאי שעל אף שהמחלל לא עבר כל עבירה, ואין כאן ״לפני עוור״, בכל זאת המאיים נחשב שמרצונו גרם לחלול שבת. ואם כן לא גרע המאיים על אחר מ״מאיים״ כביכול על עצמו[3].

לכאורה כן מוכח גם מהרשב״א (ביצה ח ב), דהקשה שישחוט ביו״ט אע״פ שאין לו עפר מוכן לכסוי, כי לאחר שישחוט יהיה מותר לו לחפור ולכסות דאתי עשה ודחי לא תעשה, וכתב לתרץ:

> וי״ל כיון דלבסוף אי אפשר לו לכסות אלא בדיחוי הלאו, לכתחילה לא ישחוט שהרי זה כמתכוין לבטל ל״ת. והראיה מההוא (עירובין סח א) דאישתפוך חמימי מילה ולא שרינן להחם ... ואם איתא ימול דבשעת מילה לאו מידי עביד ובהיתרא מהיל, ולאחר מילה ה״ל תינוק מסוכן אצל חמין ויחמם אפי׳ ע״י ישראל, אלא ודאי כדאמרן דכל שהוא עושה על דעת שידחה הלאו לבסוף ואי אפשר לו בלאו הכי, הרי זה כדוחה אותו בתחלה.

מהדמיון שדימה הרשב״א מכניס עצמו ל״עשה דוחה ל״ת״ למכניס עצמו לפקו״נ מוכח, דהאיסור להכניס עצמו לפקו״נ אינו משום שעשייה בפקו״נ נחשבת למעשה עבירה ויש למנוע זאת, שהרי ברור שלעבור על לאו באופן של עשה דוחה ל״ת אינו מעשה עבירה כלל. אולם עצם דברי הרשב״א טעונים

---

[2] בקה"י הביא ראיה לחילוק בין מכניס עצמו לאונס קודם זמן החיוב למכניס עצמו בזמן החיוב מגמ' בזבחים (ק א), דהקשתה הגמ' סתירה ביו שתי ברייתות, דבאחת שנינו דאם הולך לשחוט את פסחו ומת לו מת, יטמא למתו אע"פ שלא יעשה הפסח, ובשניה שנינו שיעשה הפסח ולא יטמא למתו, ותרצה הגמ' כאן קודם חצות כאן לאחר חצות. ומוכח דיש חילוק בחיוב ההשתדלות לקיים המצוה בין זמן חיובה לקודם זמן חיובה.

וראייתו צ"ב, דבגמ' שם אין הנידון ביטול מצות עשה מתוך אונס, אלא הלכות קדימה של מצוות, דיש לפניו שתי מצוות סותרות פסח וטומאה, ומצות הפסח חמורה יותר שכן יש בה כרת, ומסקנת הגמ' דהעדיפות של מצות הפסח היא רק בזמן החיוב, אבל קודם שש, שעדיין לא חלה עליו חובת הקרבת הפסח, עליו לקיים את המצוה המוטלת עליו כעת והיא להיטמא למתו, אבל אין ראיה משם שהמכניס עצמו לאונס קודם זמן החיוב לא נחשב למבטל מצוה.

הערת העורך: לכאורה בעל הקהילות יעקב בעצמו העלה חילוק מעין זה, מיד לאחר שהביא את הראיה מזבחים, ובכ"ז נשאר בהסברו הנ"ל לשיטת הרז"ה. וז"ל: "ואע"פ שיש לחלק נד"ד מהתם דהתם אינו אלא גורם ביטול מ"ע, ובמ"ע איכא כללא דעוסק במצוה פטור מן המצוה , ורק דכששניהם לפניו החמור דוחה את הקל, משא"כ כשלא חל עדיין חיובא דמצוה חמורה, וכ"ז בגורם ביטול מצות עשה בלבד אבל גורם לעבור לעבור על איסור בידים שאני. מ"מ בשיטת הרז"ה ז"ל נראה כמש"כ דגם בגורם קודם זמן המצוה לשיוכרח לעבור לאיסור בידים מחמת פקו"נ אינו אסור מה"ת דאכתי לא חל עליו חיובא דשבת".

תשובת הכותב: אכן, כעי"ז כתב הקה"י עצמו, אבל באופן אחר. החילוק אינו נובע מכלל 'העוסק במצוה פטור מן המצוה', ואין הנידון איסור ביטול של המצוה העתידה, כמש"כ שם, אלא אפי' אם לא היה הכלל 'העוסק במצוה פטור מן המצוה', והיה חייב להפסיק את המצווה שעוסק בה ולעשות מצוה אחרת המוטלת עליו, בכ"ז כאשר יש לפניו מצוה שמוטל עליו לקיימה כעת, אינו רשאי לבטלה מפני מצווה עתידה, אף שהיא חמורה יותר.

[3] וכן כשחכמים עקרו דבר מן התורה, לסוברים שלאחר תקנתם העובר על דברי תורה הוא כאנוס, עי' כ"מ (הל' חמץ ומצה ג ח), אבל מ"מ חכמים צריכים לכוח עקירה, שכן מלבד זה שבלא כוח עקירה לא יחשב לאנוס, גם לאחר כח העקירה עשיית אדם לאנוס לעבור עבירה נחשבת לעקירת דבר מן התורה, ואכמ"ל.

ביאור, שהרי לא מצאנו דיש להמנע לכתחילה להטיל צמר בציצית פשתן וכיו״ב כדי להמנע מעשה דוחה ל״ת[4].

להלכה, לדרך זו, אין חיוב לעשות מעשה כדי **למנוע** מצב של פקו״נ בשבת, ולכן לא מצינו שתתחייב יולדת, למשל, לבא לקרבת בי״ח כדי למנוע מצב שתתצטרך לחלל שבת בנסיעה לבי״ח וכיוצ״ב; אבל אסור **לעשות** מעשה המביא לחלול שבת לצורך פקו״נ, בשבת האיסור לכאורה הוא מדאורייתא, ולפני שבת מדרבנן. ולכן, כשאפשר, אין לעשות נתוח סמוך לשבת, כשידוע שמשום כך יחללו עליו שבת.

ד. קושיות על שיטה זו

ויש לתמוה, דעצם הסברא לחלק בין קודם החיוב לזמן החיוב צריכה ביאור, דלשיטה זו האיסור אינו משום שחל עליו חיוב והוא עובר עליו, אלא משום שנחשב לגורם מרצון שתיעשה עבירה, ומה הנפק״מ מתי עשה מעשה זה[5].

ויש להקשות עוד, דמצינו בפוסקים שחייב לעשות מעשה כדי למנוע חילול שבת לצורך פקו״נ. דבשו״ע (או״ח שמז ב) איתא:

> המהלך במדבר ושכח מתי שבת מותר לו לעשות כל יום כדי פרנסתו מצומצמת מפני פקו״נ, אבל אם יודע באיזה יום יצא מביתו, ולפיכך ברור לו שאותו היום אינו שבת, מותר לו לעשות באותו יום כל מלאכה שירצה.

וכתבו האחרונים (הובאו במ״ב שם סקי״א), דאם יכול לעשות באותו יום מלאכה שיספיק לו להתפרנס מזה כל השבוע, אסור לו לעשות מלאכה כל השבוע. הרי שחייב לדאוג ולעשות מלאכה ביום המותר, כדי **למנוע** שלא יצטרך לחלל שבת לצורך פקו״נ. וכמו כן, לא שמענו שלא יכינו אוכל לחולה מסוכן מע״ש ויבשלו לכתחילה בשבת.

במנחת שלמה (ח״א סי׳ ז עמ׳ מג) נקט כדרך זו, ורצה ליישב דדין החיוב להכין קודם השבת לחולה ולהולך במדבר אינו נובע מהלכות מניעת פקו״נ, אלא ממצות ״והכינו״. וכך כתב:

> שחייב כל אדם להכין מאכליו קודם השבת כדכתיב (שמות טז ה) ״והי׳ ביום הששי והכינו״ וכו׳ וכתיב (שמות כ ז) ״זכור את יום השבת לקדשו״, וצריכים לדאוג בימות החול למה שיצטרך בשבת, ומסתבר דהו״ה נמי בחולה שיב״ס, שאם יודעים שיצטרך למים חמים בשבת ודאי צריך להכין הכל מלפני השבת.

אבל הדברים מרפסן איגרא, דמחיוב הכנה לא למדנו אלא שצריך להכין צורך שבת באופן שאם לא יכין יחסר לו בקדושת השבת ובכבודה, מכיון שבשבת עצמה לא יוכל להכין; אולם לא למדנו מחיוב

---

[4] **הערת העורך:** כך גם פשיטא ליה לקהלות יעקב (שם), שכתב בד"ה אולם – "והרי פשוט דהגורם שיהא אצלו עשה באופן שיהיה עשה דוחה ל"ת, דשרי דהא מותר ללבוש בגד פשתים שגורם שידחה לאו דכלאים".

[5] **הערת העורך:** נלע"ד ליישב, שלשיטה זו אזלינן בתר ההתחלה, דהיינו רגע עשיית המעשה הגורם את האונס. וכלשון הקהלות יעקב (לגבי בזמן החיוב) שהובא לעיל: "כל מעשה שיעשה שמחמתו יהא מוכרח לחלל שבת, הוה כמתחיל עכשיו עניין חלולו". ממילא כאשר עשה מעשה בשבת עצמה שהוביל לחילול שבת באונס, אע"פ דלא חשיב מעשה העבירה בזמן החילול אבל היות ועשה מעשה ברצון שהוביל לכך – הכל מתייחס להתחלה, והיות והיא היתה בשבת – חשיב כחילול שבת מרצון. לעומת זאת, כאשר עשה מעשה בערב שבת שמחמתו הוצרך לחלל שבת בפקו"נ, העשייה מיוחסת למעשה שהתחיל בערב שבת, ואז עדיין לא מחויב בשביתה כמובן. ניתן אולי לדמות זאת לדברי הנמו"י הידועים בב"ק (י א מדפי הרי"ף ד"ה אשו משום חציו) לגבי הדלקת נרות בערב שבת, שאפילו למ"ד אשו משום חציו אין הנרות הדולקים בשבת מכחו מוגדרים כחילול שבת, כי הכל מתייחס למעשה הראשון שעשה, וזה היה קודם השבת. אלא שכאן בכ"ז אסור מדרבנן (דלא כמו בנר שמותר לגמרי) כיון **שגורם לחילול שבת במעשה חדש בידים**, ובזה חכמים החשיבו את מעשה החילול באונס בשבת כמעשה עבירה. וכלשון הקהלות יעקב שם ד"ה וע"כ נראה (לגבי קודם זמן החיוב) – "אין זה בגדר מחלל שבת רק גורם הדבר", ובהמשך שם בד"ה וכה"ג אשכחן הדגיש – "מ"מ בשיטת הרז"ה ז"ל נראה כמש"כ דגם בגורם קודם זמן המצוה לשיוכרח לעבור באיסור בידים מחמת פקו"נ אינו אסור מה"ת דאכתי לא חל עליו חיובא דשבת", דמשמע שמדרבנן בכ"ז אסור בכה"ג משום שגורם שיעבור באיסור בידים. ואכתי, ניתן לסבור שאין חיוב למנוע חילול שבת בפקו"נ, כי רק **בעשיית מעשה** קודם השבת שיוביל להכי – חשיב כגורם הדבר, וכמעשה עבירה. אך אם המצב הזה יגיע ממילא, ללא מעשה האדם, הרי שמשמיא גרמו הדבר, ולא חשיב מעשה עבירה, ואין חובת מניעה.

תשובת הכותב: עיקר השאלה היא האם להתייחס לחילול משום פיקוח נפש כאל מעשה עבירה או שנידון כמעשה היתר. אילו היה נחשב למעשה עבירה, הרי כשם שאסור לגרום שיצטרך לעשות מעשה זה, מן הראוי לפעול כדי להמנע ממנו (האונס מגיע ממילא, אבל את פעולת החילול הוא עושה בידים). הנחתו של הקה"י היא שהחילול עצמו אינו מעשה עבירה, ורק המעשה המוקדם שנעשה ברצון הוא העבירה.

בנידון הנמו"י אין ספק שהדלקת נר בשבת היא חילול שבת, ונידונו הוא אם ע"י חיציו נחשב כמדליק בשבת או כמדליק בערב שבת ואז לא נעשתה בשבת כל פעולה.

הכנה שחייב להכין קודם השבת דבר שיוכל להכינו בשבת, ולחולה זה גם אם לא יכינו מע"ש לא יחסר לו בשבת מאומה מצרכיו[6].

ועוד יש להקשות לדרך זו, שהרי כבר האריכו האחרונים דמותר להכניס עצמו לאונס, וכדמוכח בכתובות (ג ב) "ולדרוש להו דאונס שרי", אע"פ שיש בידם הברירה לא להנשא ולא להאנס[7].

ועיקר הקושי הוא, דמצינו בראשונים דקראו למחלל שבת משום פקו"נ "מחלל שבתות": במסכת שבת (סט ב) איתא, היה מהלך במדבר ואינו יודע אימתי שבת כל יום ויום עושה רק כדי פרנסתו מפני פקו"נ. ובתוס' שם (ד"ה עושה כדי פרנסתו) איתא, דלהלך יכול כמה שירצה, דאל"כ לא יגיע לעולם ליישוב. לכאורה ביאור דבריהם, כי המדבר מקום סכנה הוא ואם ישאר בו יסתכן, וכן משמע בריטב"א החדש שם שכתב "ויסתכן". אבל בר"ן (שם לא א מדפי הרי"ף) ובמיוחס לריטב"א מבואר, דאין הטעם משום סכנת המדבר, וז"ל "ואם תאמר שלא ילך מפני **שאין זה פקו"נ**, א"כ ישאר לעולם במדבר ויחלל שבתות וימות בארץ גזרה". ותימא מ"ט קראוהו הראשונים "מחלל שבתות", הרי שומר שבתותיו ואינו עושה בהם אלא מלאכת פקו"נ? וזו סתירה מפורשת לשיטה דלעיל, הסוברת דמלאכת פקו"נ בשבת אין בה מעשה עבירה כלל, ואינו חייב לדאוג שלא יצטרך לעשות מלאכה בפקו"נ.

ה. ביאור מחודש: המחלל שבת מפני פקו"נ מבטל מצות שביתה בשבת

לענ"ד נראה לבאר כל זאת בדרך אחרת.

דהנה עצם סברת הראשונים שכתבו, דמותר ללכת בשבת אע"פ שאין בהשארותו במדבר משום פקו"נ משום שאם לא ילך "ישאר לעולם במדבר ויחלל שבתות וימות בארץ גזרה" צריכה ביאור מה ההיתר לחלל שבת כדי שלא ישאר לעולם במדבר.

ונראה לבאר, דבגמ' ביומא (פה ב) אחת הדרשות להיתר פקו"נ בשבת היא "ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת', חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה", וברמב"ן בתורת האדם (והובא בר"ן יומא שם) כתב, שמחללין שבת על עובר אף שאין לו דין נפש, משום דרשה זו שאומרים חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. וברור שזהו באור דברי הראשונים, שמטעם זה הותר ללכת כדי לצאת מהמדבר כדי שעי"ז ישמור שבתות הרבה – אף שאינו מצב של פקו"נ אם ישאר במדבר – דאם לא ילך הרי לעולם יצטרך לחלל שבתותיו (וכן ביאר בשו"ת חת"ס או"ח סי' פג), אלא שכאמור צ"ב מ"ט נקרא "מחלל שבתות".

ונראה לחדש, דהעושה מלאכה אף משום פקו"נ בשבת – אמנם אינו עובר איסור כלל, אבל ודאי שהפסיד המצוה של שביתה בשבת, והרי בשבת יש מצות עשה "וביום השביעי תשבות" (שמות כג יב). וכשם שהאוכל ביוהכ"פ משום פקו"נ, אף שאינו עבריין, בכ"ז מפסיד המצוה של "ועניתם" (ויקרא טז לא), ה"ה שהעושה מלאכה בשבת מפסיד מצוות שביתה, כי מצות השביתה אינה **מאיסור** המלאכה אלא **ממעשה המלאכה**.

אמנם בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' תנה) כתב לא כן, ודעתו היא דתלוי אם פקו"נ בשבת הותרה או דחויה:

> דרק אם דחויה חשיב לא שבת ממלאכה. אך להפוסקים דהותרה שבת אצל חולה הנה המלאכה ההוא כמו שאר דברים שאינם מלאכה ומקיים מצוות שביתת שבת במה ששובת משאר דברים שאינם צורך החולה... ודברים שהם לצורך פיקוח נפש כאילו אינם מלאכה כלל.

וחילק בין יו"כ לשבת, וכתב:

> אבל ביום הכיפורים אף שמותר לו לאכול. מכל מקום מצוות "ועניתם" לא יקיים. שהרי תתיר לו כל מאכלים ומשקים שכולם לצורכו, ובמה יתענה.

---

[6] **הערת העורך:** מלשונו של הגרש"ז אוירבך זצ"ל שם משמע, שאינו מתכוון למצות התורה של "והכינו" (מדהביא גם את הפסוק השני "זכור.."; ומהערתו שם על דברי החת"ס שהביא כראיה לדבריו, ע"ש), אלא שיש בזה 'ענין' של "והכינו", למנוע עד כמה שניתן חילול שבת הידוע מראש וקיים כבר מעכשיו. לעומת מצבים שקיים רק חשש כלפיהם שמא יתפתחו לכדי חילול שבת בפקו"נ (כגון אשה בשלב הסופי בהריונה, שאולי תלד בשבת), שבהם אין חובת מניעה, כי החילול עצמו אינו מעשה עבירה, וגם לא ידוע לפני שבת שבוודאי יצטרכו לחללה.

תשובת הכותב: כל חידושו של הגרש"ז הוא לומר, שהסיבה לצורך להכין אינה מניעת איסור חילול בפיקו"נ, דא"כ יתחייבו גם לפעול כדי למנוע מלחלל.

[7] **הערת העורך:** שמא יש מקום לחלק בין לחייבן שלא להנשא כלל – שזה נגד טבע האדם, והתורה "דרכיה דרכי נועם", ולא תחייב למנוע צורך בסיסי זה מחמת אונס, לבין הפלגה תוך ג' ימים קודם שבת, דבזה שפיר ניתן להקדים את ההפלגה ולא לגרום לחילול שבת אפילו אם הוא מחמת פקו"נ.

ושני חידושים גדולים חידש: האחד שבהותרה איי"ז מלאכה, והשני שעושים חשבון משאר דברים ששבת בהם להחשיבו לשובת. וכאמור פשטות הדברים אינה כן, דמצות השביתה אינה **מאיסור** המלאכה אלא **ממעשה המלאכה**.

ועי' בבאור הלכה (סי' שמד ד"ה אפילו) שדן במהלך במדבר ואינו יודע מתי שבת, שמדרבנן צריך למנות ששה ימים ולקדש יום אחד – אם מניח באותו היום תפילין, האם יש לדמות את אותו יום ליום טוב שני דרבנן שאין מניחים בו תפילין? וכתב:

> ועוד יש סברא לחייבו, דהלא פטור דשבת הוא מפני שהם עצמם אות, וא"כ זה שעושה בו מלאכה לפרנסתו אין בו היכר [דלא מסתבר לומר דבקידוש לבד הוא ההיכר, דהא עיקר האות הוא דהקב"ה שבת ממלאכתו ביום השביעי והוא ג"כ שובת]. ואין להקשות דא"כ כל חולה שיש בו סכנה, שמותר לחלל שבת, יהיה חייב בתפילין וע"כ משום דשובת בשאר ענייני מלאכות שאין תועלת לו לרפואתו שייך בו שם אות וא"כ ה"נ בעניננו הרי לא הותר לו כי אם המלאכה שצריך לו להרויח לפרנסתו כדי שלא ימות במדבר ברעב ואף גם זה בצמצום. זה אינו דשם הוא אות והיכר מה שבכל יום הוא מותר בכל מלאכות לעשותן והיום אסור, משא"כ בזה ששוה אצלו יום שביעי זה לכל הימים דבכל יום הוא ג"כ אין מותר בשום מלאכה, וגם אפשר דשם הוא אות במה שכל ישראל שובתים באותו יום משא"כ בזה.

ומבואר בדבריו דלא כאבנ"ז, וסובר שבזמן שעושה מלאכה אינו שובת, אף שהיא מלאכת פקו"נ, אלא דלענין ה"אות" של שבת די בכך שמקיים שביתה בחלק מן השבת, וסברתו היא דכיון שהמנעותו אינה ניכרת לא חשיב אות.

ו. החיוב למנוע חילול שבת משום פקו"נ נדון בגדרי קיום מצות עשה

נראה ברור, שדין "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה", אינו כדי שלא יעבור על איסורי שבת – שהרי אם ימות לא יעבור שום איסור – אלא כדי שיקיים את המצווה של שמירת שבת – "כדי **שישמור** שבתות הרבה". וזה ביאור דברי הראשונים שהתירו ללכת בשבת, דאם ישאר במדבר אמנם לא יעבור שום איסור, דכל מלאכה שיעשה יעשה בהיתר של פקו"נ, אבל הרי יפסיד המצוה של שמירת שבת כל חייו, ומשום הכי התירו לחלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.

והנה פשוט, שבכלל מצות עשה שבתורה נכלל חיוב על האדם לדאוג לקיים המצוה, שבכלל מצוות סוכה יש חיוב להקים סוכה, ובכלל מצוות אתרוג יש חיוב לקנות אתרוג. ונראה דשורש החיוב אינו משום שעליו לדאוג שלא יבטל את המ"ע, אלא שורש החיוב נובע מכך שמוטלת עליו חובה לדאוג לקיומה של המצוה.

לפי"ז יש לבאר בדרך אחרת לגמרי את גדרי ההשתדלות לעשות מעשה כדי שלא יצטרך לחלל שבת מחמת פקו"נ, שהוא בגדרי **ההשתדלות לקיים מצות עשה**.

במקור חיים (פתיחה להלכות בדיקה ריש סי' תלא) הביא מגמ' חולין (קלט ב), דאיתא שם: "יכול יחזר בהרים ובגבעות כדי שימצא קן, ת"ל 'כי יקרא' וכו'", והוכיח מכאן דללא המיעוט היה מצוה לחזר אחר מצוות עשה של שילוח הקן, וה"ה בשאר מצוות. ויש להדגיש את החידוש בדבריו, שדין החיזור אינו נובע מכך שאם לא ישתדל יבטל מ"ע, אלא מדאגה לקיום המצוה. וכן בעניינו, אע"פ שלא יהיה עבריין ולא יחשב כמבטל מ"ע אם לא ידאג למניעת כניסה למצב של פקו"נ, מכל מקום עליו להשתדל לקיים את מצות השביתה. וע"ע ברש"י פסחים (סט א ד"ה ענוש כרת); ובמנחת חנוך (מצוה ה) שהביא דעת הצל"ח דאין מצוה להתקרב למקדש קודם הפסח כדי שלא יהיה בדרך רחוקה, והמנ"ח האריך לחלוק עליו, ודן גם בדעת רש"י הנ"ל.

כמו כן האיסור להכניס עצמו לפקו"נ לצורך עשיית מלאכה בשבת, אינו בגדרי השמירה מלעבור על איסור, כי כאמור אין כלל איסור במלאכה הנעשית משום פקו"נ. ואף אי"ז איסור חדש מדרבנן של מכניס עצמו לאונס. אלא גדר האיסור הוא **בגדרי איסור לגרום בידים ביטול מצוות עשה**, שהרי אם יצטרך מחמת הסכנה לחלל את השבת יפסיד את מצוות שביתת השבת.

לדרך זו מבואר יותר החילוק בין מכניס עצמו לפקו"נ ע"י מעשה שעושה קודם השבת, לבין עושה מעשה בשבת עצמה. דבחיוב מצווה מצאנו, דחמור יותר אם עושה מעשה שלא יוכל לקיים המצווה בזמן חיובה, לעושה קודם זמן חיובה:
הרמב"ם (הל' קרבן פסח ו ו) פסק, שאם הגיע זמן ההזאה לטהרתו בי"ג בניסן וחל אותו היום בשבת – אין מזין עליו בשבת. והוסיף הרמב"ם:

> והלא איסור הזייה בשבת משום שבות והפסח בכרת, והיאך העמידו דבריהם במקום כרת? מפני שביום שהוא אסור בהזייה משום שבות אינו זמן הקרבן שחייבין עליו כרת, לפיכך העמידו דבריהם אע"פ שהדבר גורם לעתיד לבוא לעמוד במקום כרת.

הרי שקודם זמן החיוב – זה שחכמים מונעים ממנו האפשרות לקיום המצוה, אינו נחשב שהעמידו דבריהם במקום כרת.
ובאור שמח (הל' סנהדרין כ) הביא מספרי זוטא (והוא בילקו"ש פרשת בהעלותך רמז תשכג):

> לפי שריבינו היה שם ונטמא יצא לשוק ונטמא הלך לו לביתו ונטמא לומר שאינו בכרת, יכול שאינו בנשיאת עוון, ת"ל "חטאו ישא האיש ההוא".

הרי שמבואר שבזמן שחלה כבר חובת המצוה, העושה בידים מעשה שעי"ז לא יוכל לקיים המצוה, אע"פ שאינו בכרת, שהרי הוא אנוס מלקיים המצוה, מ"מ הוא בנשיאת עוון.

לפי"ז נראה לומר, דשיעור ההשתדלות להמנע מעשיית מלאכת פקו"נ אינו בגדרי מכניס עצמו לאונס, אלא הוא בגדרי שעור ההשתדלות לקיים מ"ע (ואפשר שכל זמן שלא חלה עליו עדיין חובת המצוה – אין זה אלא חיוב מדרבנן), ולפיכך במקום שמקיים מצוה אחרת פטור מהשתדלות זו, ומטעם זה לצורך מצוה מותר לצאת אף בע"ש. וכן ברור שאין ליולדת להשתדל שלא תצטרך לנסוע לבי"ח בשבת; לא מיבעי בספק שמא תלד בשבת, שבזה ודאי שבגדרי החיוב לדאוג לקיום מ"ע לא שמענו שחייב לדאוג שמא תתבטל המצוה (לא שמענו שיתחייב להכין כמה אתרוגים שמא יפסל אחד), אלא אפילו באופן שודאי תלד בשבת, הרי אם זו טרחה יתירה אינה חייבת בכך.

אמנם מדברי הרשב"א, שהובא לעיל, מוכח דלא כדברינו, שהרי בעשה דוחה ל"ת אין כל ביטול מ"ע, והרשב"א דימה עשה דוחה ל"ת למכניס עצמו לפקו"נ, ובהכרח שהנידון הוא עבירת הלאו ולא ביטול העשה, וצ"ב.